

РОЗДІЛ I. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 94:378(477.75)(092)

Олександр Дмишук
(Київ)ВПЛИВ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
НА РОЗВИТОК КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (1819–1917 рр.)

У статті розглядаються основні періоди функціонування Київської духовної академії в Російській імперії. Проаналізовано документи, котрі регулювали існування Академії з урахуванням загальноісторичного контексту і тенденцій розвитку освітньої системи Російської імперії.

Вказані положення мають методологічне значення для дослідження як процесу реформування духовної освіти в цілому, так і діяльності Київської духовної академії в зазначених історичних умовах.

Стаття написана в руслі сучасних підходів до аналізу джерел і літератури та базується на засадах історизму, об'єктивності, системності, плюралізму.

Ключові слова: Київська духовна академія, Російська імперія, Статуту, наука, освіта, реформа, Церква, імператор.

Вивчення доробку Київської духовної академії в світлі загальноісторичного контексту та розвитку освіти Російської імперії дає змогу прослідкувати тенденції формування перших загальноосвітніх інституцій України. У радянський період тематика вивчення духовно-освітніх інституцій із політичних та ідеологічних причин залишалася недоступною. Наразі завдання істориків – об'єктивно дослідження здобутків Київської духовної академії, адже ця інституція дала поштовх подальшому розвитку як духовної, так і світської освіти української держави.

Мета написання статті – проаналізувати основні періоди функціонування Київської духовної академії з урахуванням тенденцій реформування освітньої системи Російської імперії.

Тематика історії Київської духовної академії та вивчення доробків її викладацького складу досліджувалася ще сучасниками існування академії. Варто відзначити наукові роботи В. Аскоченського, Ф. Тітова, С. Голубева та ін., які започаткували історіографію теми. Сучасний етап історіографії характеризується активізацією досліджень історії Київської духовної академії та її реформування. Різні аспекти функціонування духовної та світської вищої освіти досліджували Д. Степовик, Н. Шип, А. Жуковський, І. Власовський, В. Фазан та ін.

Початок ХІХ ст. для Російської імперії став часом докорінних змін. Зі вступом на престол імператора Олександра І почалися реформи світської та духовної освіти. Його указ від 24 травня (5 червня) 1817 р. знаменував об'єднання трьох інституцій: Міністерства народного просвітництва, Головного управління духовних справ православної віри Святійшого Синоду та Головного управління духовних справ для іноземних віросповідань. Від початку заснування нова інституція повинна була опікуватися питаннями духовної освіти. На ідею створення спільної організації безпосередньо вплинув Статут державних університетів 1803–1804 рр., що детально прописав всі сфери функціонування закладів, починаючи від виборності керівництва, закінчуючи положеннями щодо студентства. У 1808–1814 рр. діяла комісія духовних училищ, яку очолили обер-прокурор і держсекретар М. Сперанський та О. Голіцин, яка створила перший Статут духовних шкіл. У результаті вказаних реформ була вибудована нова система освіти, котра поєднувала в собі світську освіту та духовну. Вищим рівнем світської освіти були затверджені університети, духовної – академії. За Статутом духовних шкіл 1808 р., територія держави поділялась на чотири духовно-навчальні

округи, в межах яких повинні були існувати Духовні академії – Санкт-Петербурзька, Московська, Київська та Казанська. Нове об'єднане міністерство стало предтечею уніфікаційних реформ.

Статут духовних шкіл 1808–1814 рр., вироблений під керівництвом комісії духовних училищ, мав на меті уніфікувати та підпорядкувати духовну освіту. Відтепер Академія фактично поставала як наукова інституція, що стоїть на чолі духовної освіти. За положеннями 1808–1814 рр. чітко виокремлювались сфери діяльності духовних шкіл, до яких відносились «науки, духовному званію нужные». За Статутом це були: богослов'я «во всех его отделениях» і «изящные науки – древняя история, особенно священная и Церкви, лучшие образцы духовной словесности, языки древние, славянский и славяно-российский» [6].

Перший період життя вищої школи прийнято розглядати від Олександрівського Статуту, що датують 1814–1839 рр. Загальна характеристика доби цілком відповідала положенням нововведень. Модернізація освіти, вплив ідей романтизму, підвищення ролі православ'я – все це знайшло відбиток у системі освіти. В рамках реформування освітньої системи постала Київська духовна академія. 24 липня 1817 р. Комісія духовних училищ прийняла рішення закрити Києво-Могилянську академію і відкрити училище та семінарію на базі цього закладу. Пізніше, наказом від 26 серпня 1819 р., було відкрито власне академію. Вже влітку 1819 р. стартував перший набір до новоствореного освітнього закладу, що дістав назву Київської духовної академії, першим ректором якої став архімандрит Мойсей (Атипов).

Діяльність викладачів духовних академії, за Статутом 1814 р., полягала у читанні лекцій, керівництві спеціальними заняттями студентів, проведенні практичних занять, читанні й рецензуванні різноманітних творів студентів та не виходила за рамки викладацької діяльності [7]. Навчально-виховний процес будувався відповідно до завдань православних духовних академії: готувати високоосвічених церковних ієрархів, розробляти проблеми богослов'я та історії церкви, здійснювати релігійно-просвітницьку місію, видавати релігійну, навчальну і наукову літературу, контролювати діяльність семінарій і забезпечувати їх викладацькими кадрами [11, с. 195].

У той час Академія одразу позиціонувала себе як центр розвитку науки. Перші керівники Академії – митрополит Є. Болховітинов, М. Платонов, І. Борисов, І. Скворцов стали засновниками власної теологічної академічної школи. Результатом реформування вищої школи стала уніфікація за статутними еталонами, що привнесло в академічне життя елемент зовнішньої визначеності державним указом, підвладності позанауковим інституціям [2]. Таким чином, Олександрівська епоха позначилась на освітній сфері повною уніфікацією. До створення загальноуніверситетського Статуту існували різні положення та устави суто локального характеру. Звісно, це впливало на життя університетів і його викладацького складу, що мав більше самостійності та носив фактично автономний характер. Відтепер життя вищої школи чітко регламентувалось низкою імперських указів.

Унаслідок протидії ініціатору створення об'єданого Міністерства духовних справ і народного просвітництва О. Голіцину, та розголосу скандалу, пов'язаного з перекладами Біблії, Міністерство було розділене. Суттєвого впливу на систему освіти цей факт не мав, адже не вплинув на загальний контекст попередніх змін.

Іменем обер-прокурора Святійшого Синоду Протасова називають цілу епоху в реформуванні духовно-навчальних закладів (1830–1840-ві рр.). У цей час були проведені реформи Статуту академії, за якими посилювався вплив обер-прокурора Синоду та змінювалися акценти діяльності духовних шкіл, їхні навчальні плани та орієнтири світоглядно-наукового характеру. Реформи Протасова були покликані перетворити Церкву, згідно з принципами православної держави. Відповідно до цього постали завдання духовних шкіл – створити служителів Церкви та проповідників для

народу. Реформування обер-прокурора відбувалось цілком в руслі політики імператора Миколи I та носило характер самодержавства, що мало контролювати всі сфери суспільної діяльності, в тому числі й духовної освіти. В урядових колах у цей час переважало ставлення до Церкви як до суспільно-корисного інституту [10, с. 177], відповідно до цього і відбувались реформи. М. Протасов прагнув спростити навчальний процес, акцентуючи увагу виключно на знаннях, що необхідні в практичному житті богослужіння. Результатом цього стали «Нові правила», прийняті Миколою I. Реформи М. Протасова однозначно оцінюються в історіографії негативно. Ще сучасники вказували на погіршення становища духовної освіти порівняно з попереднім періодом. Проте М. Протасова прийнято вважати своєрідним виконавцем волі монарха, а реформи – частиною нової бюрократичної системи.

Реформи негативно впливали на розвиток науки в середовищі Київської духовної академії, проте Ф. Тітов, коментуючи та критикуючи зниження науковості академічної діяльності у 40–50-і рр., зазначає, що Київська духовна академія опинилася певним чином осторонь реформ Миколаївської доби, насамперед через потужний теологічний та релігійно-філософський імпульс, заданий «Інокентіївським періодом» [2].

Загальне пожвавлення суспільного життя, що почалося в Російській імперії за правління імператора Олександра II (1855–1881 рр.), відбилося і на внутрішньому житті духовних академій. У період 1850–1869 рр. у студентському середовищі Київської духовної академії активно обговорювалися суспільно-політичні та культурно-національні проблеми, в Академію почали проникати ліберальні та революційні ідеї [1].

Наступне реформування (1869–1884 рр.) у житті духовних шкіл пов'язано з іменами Д. Муретова, М. Булгакова та М. Пирогова. Новацією стали відрядження для ознайомлення із системою освіти у Римо-католицькій церкві та в грецькому православному світі. Вихованець Київської духовної академії Д. Муретов запропонував проект Академій, як суто наукових шкіл, разом із тим навчальні функції мали перейти до семінарій; духовні училища, в свою чергу, перетворювали в загальноосвітні гімназії, що мали б відповідати за навчальними програмами класичним гімназіям. Даний проект було розглянуто і затверджено його більш помірковану версію у 1869 р. Метою проекту було перетворення вищих духовних шкіл на наукові центри, інтеграція Академій і розширення їх прав. Загалом реформи були спрямовані на лібералізацію життя духовних шкіл. Даний документ Федір Тітов називав особливим [8, арк. 12].

Відтепер духовні академії ставали доступнішими для вихідців із різних суспільних прошарків. Згідно з новим Статутом, до академій почали приймати і випускників світської середньої школи, які склали іспит із богословських предметів за попередні класи семінарії. Перед тим, 1863 р., був зроблений крок до подолання відчуженості світської та духовної освіти – семінаристам було відкрито доступ до університетів [9, с. 149]. Фактично Академія перетворювалась на науковий осередок, метою якого було створення потужної теологічної школи.

Головним нововведенням у 1869 р., що суттєво вплинуло на навчальний процес духовних Академій, стало запровадження спеціалізації. В Академіях відтепер існувало три напрямки підготовки: богословське, церковно-історичне та церковно-практичне. Всі предмети були поділені на загальнообов'язкові та спеціальні. Нова процедура захисту магістерських і докторських дисертацій передбачала публічність.

За Статутом 1869 р. в Київській духовній академії була створена Рада як орган, який переважно займався організацією навчального процесу і наукової роботи, а також мав деякі управлінські функції. До складу Ради входили тільки професори Академії [1, с. 165]. По суті, за Статутом 1869 р., академії наближалися до російських університетів, а філософські науки мали навіть ширшу постановку порівняно з останніми [11, с. 198]. Ліберальні тенденції були нетривалими і в наступні роки освітня політика держави повернулася до реакційних позицій.

Вбивство Олександра II (1881 р.) стало причиною хвилі утисків і повернення до консерватизму, що відображено у Статутах університетів і духовних академій 1884 р. Новий документ скасував автономність вищих навчальних закладів, посилив нагляд за життям і діяльністю викладачів і студентів, заборонив будь-які виступи студентства [4, с. 66–69]. Було посилено роль обер-прокурора Святійшого Синоду. Згорання Олександрівських ліберальних реформ імператором Миколою II не могло не позначитися на освітній сфері, проте діючим залишився попередній Статут.

Новий правитель, імператор Олександр III, вирішив навести лад у державі, в тому числі й у сфері освіти. Однією з його реформ стала університетська. Ціллю нового проекту стало покращення університетської освіти та перетворення її на максимально наближену до потреб держави. Статут 1884 р. утискав світські науки та скасовував поділ на відділення. Новий Статут в історіографії однозначно оцінюється як регресивний [3, с. 88], за ним було скасовано закриті вибори, а нагляд за Київською духовною академією передавався Київському митрополитові [5, с. 14–15]. Нові правила обмежили публічність і доступність наукової діяльності, заборонили публічний захист дисертацій. Студенти семінарії втратили доступ до університетів, було скорочено державне замовлення та «незаконні» зібрання студентів. Наслідком нововведень стало значне скорочення кількості студентів Академії.

Прихід до влади К. Победоносцева знаменував добу бюрократизації та втручання світського керівництва в життя Академії. Активний прихильник згорання будь-яких проявів лібералізму, новий обер-прокурор Св. Синоду прагнув ліквідувати результати реформ попереднього періоду. Поділ академії на факультети: богословський, церковно-історичний та церковно-практичний – було скасовано. Відновилась система взаємного контролю – академії мали наглядати за семінаріями, семінарії, в свою чергу, за училищами. Від 1888 р. з ціллю підвищення освітнього рівня духовних навчальних закладів було започатковано видання спеціальних циркулярів із вказівками щодо навчально-виховної роботи. У 1896–1898 рр. з ініціативи К. Победоносцева було здійснено останню спробу реформування духовної освіти, що полягала в додатковому фінансуванні духовних навчальних закладів.

На хвилі загальної демократизації, внаслідок революційних подій у Росії у 1905 р. та вимог надання автономних прав освітнім закладам, з'явилися «Тимчасові правила Київської духовної академії» (1906 р.). За новими положеннями поверталися права академічним радам на надання наукових богословських ступенів та обмежувався вплив митрополита. Проте послаблення проіснувало недовго. У 1908 р. архієпископом А. Храповицьким здійснено ревізію Київської духовної академії та проведено «чистку» серед професорсько-викладацького складу, результатом якої стало звільнення значної частини викладачів. Остаточним наслідком доби реакції став Статут 1910 р. За новим документом скасовано ліберальні нововведення і відновлено більшість положень Статуту 1884 р.

Революційні події 1917 р. стали початком кризи Київської духовної академії. У січні 1918 р. заняття були припинені. Останнім періодом у розвитку Академії став прихід до влади гетьмана П. Скоропадського. Цей час позначився створенням нового документу, що мав замінити існуючий Статут, – «Тимчасовим статутом Київської духовної академії» (вересень 1918 р.). Проте внаслідок приходу до влади більшовиків і прийняття декрету Тимчасового Робітничо-Селянського уряду «Про відділення церкви від держави та школи від церкви», ухвалою Київської Ради Робітничих депутатів Київська духовна академія була закрита 1 квітня 1919 р. [11, с. 199].

Таким чином, створена 1819 р. Київська духовна академія, котра наслідувала освітні традиції Києво-Могилянської академії, розвивалась у загальному руслі реформ Російської імперії. Безперечно, на розвиток Академії впливала загальна ідеологічна політика імперії. Фактично, наслідком уніфікаційних реформ стало перебування Академії

до 1860-х рр. під контролем державних світських інституцій. Загальні ліберальні тенденції Російської імперії призвели до послаблення контролю над сферою освіти, що позитивно позначилось на житті Академії і призвело до пожвавлення розвитку науки в ній, проте доба реакції негативно позначилася на розвитку Київської духовної академії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурега В. Створення Київської духовної академії (1819) і перші десятиліття її існування. (До 400-річчя Київських духовних шкіл) [Електронний ресурс] / В. Бурега. – Режим доступу: <http://ua.pravgazeta.in.ua/blog/38>
2. Волковський В. Де шукати зразок? Сучасне богослов'я в університеті і досвід минулого Київської Духовної Академії [Електронний ресурс] / В. Волковський. – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/main/history/8476-de-shukati-zrazok-suchasne-bogoslovya-v-universiteti-i-dosvid-minulogo-kiyivskoyi-duhovnoyi-akademiyi.html>
3. Жуковський А. Вклад Київської Духовної Академії і її «Трудів» на культурному і богословському відтинках / А. Жуковський // Український історик. – 1988. – № 01–04. – С. 84–91.
4. Кузьміна С.Л. Філософія освіти і виховання в Київській академічній традиції XIX – поч. XX ст. / С.Л. Кузьміна. – Сімферополь: Оріанда, 2010. – 552 с.
5. Петров М. Київська академія. З нагоди минулого 300-ліття її існування / М. Петров // Записки історично-філологічного відділу Української Академії Наук. – Кн. 1. – С. 3–17.
6. Сухова Н. «Духовная ученость» как главная задача высшей духовной школы: традиция Кирилла и Мефодия [Електронний ресурс] / Н. Сухова. – Режим доступу: <http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/dukhovnaya-uchenost-kak-glavnaya-zadacha-vysshejj-dukhovnojj-shkoly>
7. Твердохліб Т.С. Педагогічна діяльність викладачів Київської духовної академії (друга половина XIX – початок XX століття) / Т.С. Твердохліб // Історія освіти і педагогічної думки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2013. – С. 163.
8. Титов Ф.И. Прот. Киевская Духовная Академия в эпоху реформ (1796–1819 гг.) / Ф.И. Титов // Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, ф. 175, спр. 51, арк. 1–16.
9. Фазан В. Передумови вивчення педагогіки в духовних навчальних закладах XIX – поч. XX ст. / В. Фазан // Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 2. – С. 146–150.
10. Федорук В.Н. Реформа духовно-учебных заведений при обер-прокуроре Н.А. Протасове / В.Н. Федорук // Среднерусский вестник общественных наук. – 2010. – № 2. – С. 176–181.
11. Шип Н.А. Навчально-виховна система Київської духовної академії (1819–1919 рр.) / Н.А. Шип // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: 36. наук. пр. – 2008. – Вип. 15. – С. 195–209.

REFERENCES

1. Bureha V. Stvorennya Kyivskoyi dukhovnoyi akademiyi (1819) i pershi desyatylyttya yiyi isnuvannya. (Do 400-richchya Kyivskykh dukhovnykh shkil) [Elektronnyy resurs] / V. Bureha. – Rezhym dostupu: <http://ua.pravgazeta.in.ua/blog/38>
2. Volkovskyy V. De shukaty zrazok? Suchasne bohoslov'ya v universyteti i dosvid mynuloho Kyivskoyi Dukhovnoyi Akademiyi [Elektronnyy resurs] / V. Volkovskyy. – Rezhym dostupu: <http://www.religion.in.ua/main/history/8476-de-shukati-zrazok-suchasne-bogoslovya-v-universiteti-i-dosvid-minulogo-kiyivskoyi-duhovnoyi-akademiyi.html>
3. Zhukovskyy A. Vklad Kyivskoyi Dukhovnoyi Akademiyi i yiyi «Trudiv» na kulturnomu i bohoslovskomu vidtynkakh / A. Zhukovskyy // Ukrayinskyy istoryk. – 1988. – № 01–04. – S. 84–91.
4. Kuzmina S.L. Filosofiya osvity i vykhovannya v Kyivskiy akademichniy tradytsiyi XIX – poch. XX st. / S.L. Kuzmina. – Simferopol: Orianda, 2010. – 552 s.
5. Petrov M. Kyivska akademiya. Z nahody mynuloho 300-littya yiyi isnuvannya / M. Petrov // Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu Ukrayinskoyi Akademiyi Nauk. – Kn. 1. – S. 3–17.
6. Sukhova N. «Dukhovnaya uchenost» kak glavnaya zadacha vysshey dukhovnoy shkoly: traditsiya Kirilla i Mefodiya [Elektronnyy resurs] / N. Sukhova. – Rezhym dostupu: <http://www.eparhia-saratov.ru/Articles/dukhovnaya-uchenost-kak-glavnaya-zadacha-vysshejj-dukhovnojj-shkoly>

7. Tverdokhlib T.S. Pedahohichna diyalnist vykladachiv Kyivskoyi dukhovnoyi akademiyi (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittya) / T.S. Tverdokhlib // Istoriya osvity i pedahohichnoyi dumky. – Kharkivskyy natsionalnyy pedahohichnyy universytet imeni H.S. Skovorody, 2013. – S. 163.
8. Titov F.I. Prot. Kievskaya Dukhovnaya Akademiya v epokhu reform (1796–1819 gg.) / F.I. Titov // Instytut rukopysu Natsionalnoyi biblioteki Ukrayiny imeni V.I. Vernadskoho, f. 175, spr. 51, ark. 1–16.
9. Fazan V. Peredumovy vyvchennya pedahohiky v dukhovnykh navchalnykh zakladakh XIX – poch. XX st. / V. Fazan // Pedahohichni nauky. – 2010. – Vyp. 2. – S. 146–150.
10. Fedoruk V.N. Reforma dukhovno-uchebnykh zavedeniy pri ober-prokurore N.A. Protasove / V.N. Fedoruk // Srednerusskiy vestnik obshchestvennykh nauk. – 2010. – № 2. – S. 176–181.
11. Shyp N.A. Navchalno-vykhovna systema Kyivskoyi dukhovnoyi akademiyi (1819–1919 rr.) / N.A. Shyp // Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.: Zb. nauk. pr. – 2008. – Vyp. 15. – S. 195–209.

Дмишук О. Влияние реформирования образовательной системы Российской империи на развитие Киевской Духовной академии (1819–1917 гг.).

В статье рассматриваются основные периоды функционирования Киевской духовной академии в Российской империи. Проанализированы документы, которые регулировали существование Академии с учетом общеисторического контекста и тенденций развития образовательной системы Российской империи.

Указанные положения имеют методологическое значение для исследования как процесса реформирования духовного образования в целом, так и деятельности Киевской духовной академии в отмеченных исторических условиях.

Статья написана в русле современных подходов к анализу источников и литературы и базируется на принципах историзма, объективности, системности, плюрализма.

Ключевые слова: Киевская духовная академия, Российская империя, Уставы, наука, образование, реформа, Церковь, император.

Dmyshuk O. Influence of the reform of the educational system of the Russian Empire on the development of the Kiev Theological Academy (1819–1917 years).

The article examines the main periods of operation of the Kiev Theological Academy in the Russian Empire. Analyzed documents that regulate the Academy existence from the standpoint of general historical context and development trends in the educational system of the Russian Empire.

The indicated positions have a methodological value for research as process of reformation of spiritual education on the whole so to activity of the Kievan Spiritual academy in the noted historical terms.

The article is written in the river-bed of the moderngoingnear the analysis of sources and literature and is based on principles of historical method, ob'ektivnosti, system, pluralism.

Keywords: Kiev Theological Academy, Russian Empire, Statute, science, educational system, reform, Church, imperator.

Одержано 30.09.2016.